

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ІСПАНІЇ (1975–2000)

PECULIARITIES OF INSTITUTIONALIZATION OF THE ELITE IN THE PROCESSES OF MODERNIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM OF SPAIN (1975–2000)

Хорішко Л. С.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри
політології, Запорізький національний
університет (Запоріжжя, Україна),
e-mail: liliia_khorishko@ukr.net

Khorishko L. S.,

candidate of political sciences, associate professor
of the Department of Political Science, Zaporizhzhya
national university (Zaporizhzhya, Ukraine),
e-mail: liliia_khorishko@ukr.net

В умовах глобального розвитку процеси модернізації політичних систем сприяють здійсненню структурно-змістовних перетворень з метою адаптації до викликів навколишнього середовища. Це актуалізує потребу вивчення суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституціоналізації набуває необхідних ресурсів та процедур для її ефективного здійснення. Процеси інституціоналізації політичної еліти обумовлюються: професіоналізацією політичної сфери; суспільною потребою щодо визначення та практичної реалізації правил взаємодії; необхідністю легітимації статусу та процедури діяльності; наявністю структурно-функціонального потенціалу. Оцінювання рівня інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи здійснюється на основі критеріїв адаптивності, складності, автономії, згуртованості, конгруентності, ексклюзивності.

Високий рівень інституціоналізації політичної еліти Іспанії у процесах модернізації дозволив забезпечити відповідний рівень демократичності суспільно-політичного розвитку, закріпивши провідне становище в світовій політиці. Цьому сприяли: 1) наявність прозорих правил інкорпорації та внутрішньо-елітної взаємодії, їх відповідність Конституції; 2) використання структурно-функціонального потенціалу та ресурсів для підвищення стандартів суспільного життя; 3) вироблення ідей та символів, направлених на консолідацію суспільства заради досягнення стратегічної мети; 4) ініціювання стратегічного проекту модернізації; 5) послідовність процедури практичної реалізації та оптимізації проекту за допомогою політичних технологій. Досвід інституціоналізації політичної еліти Іспанії є досить актуальним для України.

Ключові слова: політична еліта, політична система, політична модернізація, політичний інститут, інституціоналізація.

Under the conditions of global development, the processes of modernization of political systems contribute to the implementation of structural and content transformations in order to adapt to the challenges of the environment. It actualized the need of research of the subject of modernization activity, which in the process of institutionalization acquires the necessary resources and procedures for its effective implementation. The processes of institutionalization of the political elite are conditioned by: the strengthening of the professionalization of the political field of activity; the social need for the formation and regulation of the rules of interaction; the need to legitimize the status and procedures of the activity; the presence of structural and functional potential, needed to influence the functioning of the political system. The evaluation of the level of institutionalization of the elite in the processes of modernization of the political system is based on the criteria of adaptability, complexity, autonomy, cohesion, congruency, exclusivity.

The high level of institutionalization of the Spain's political elite in the processes of modernization allowed to ensure the appropriate level of democracy of socio-political development, consolidating the leading position in world politics. This was facilitated by: 1) the existence of transparent rules of incorporation and intra-elite interaction, their compliance with the Constitution; 2) the use of structural and functional potential and resources for raising standards of public life; 3) the development of the ideas and symbols aimed at consolidating society in order to achieve the strategic goal; 4) initiation of the strategic project of modernization; 5) the sequence of the procedure for the practical implementation and optimization of the project with the help of political technologies. The experience of institutionalization of the political elite of Spain is quite relevant for Ukraine.

Keywords: political elite, political system, political modernization, political institute, institutionalization.

Динамічність процесів інституціоналізації еліти в політичній системі обумовлюється впливом культури, особливостями владної ієрархії, інституціональним середовищем. Основні етапи інституціоналізації забезпечують політичній еліті легалізацію, трансформацію, адаптацію до змін у процесах модернізації. У ході інституціоналізації відбувається формування нових якостей, процедур взаємодії у політичній системі, направлених на задоволення потреби громадськості в стабільності та порядку. Основними критеріями оцінювання рівня інституціоналізації еліти виступають адаптивність, складність, автономія, згуртованість, конгруентність, ексклюзивність. Ефективність процесів інституціоналізації еліти обумовлює її здатність до формування загальних принципів функціонування політичної системи та ініціювання (за потреби) здійснення модернізаційних перетворень з метою досягнення суспільного блага.

Дослідження особливостей модернізації світових політичних систем можна знайти у наукових розвідках зарубіжних (Р. Даль, Л. Пай, Х. Лінц, А. Пшеворський) та українських (А. Колодій, Г. Зеленько, Ф. Рудич) науковців. Аналіз критеріїв інституціоналізації політичних інститутів представлена в роботах Б. Пітерса, С. Хантінгтона. Потреба вивчення зарубіжного досвіду інституціоналізації еліти на різних етапах модернізації політичної системи досить актуальна в умовах української політичної дійсності. Низький рівень ефективності модернізаційних процесів обумовлюється нездатністю еліти взяти на себе роль провідного суб'єкта діяльності, чітко окресливши модель «бажаного майбутнього», способи його досягнення із залученням суспільного потенціалу. У цьому контексті досить пізнавальним є досвід модернізації політичної системи Іспанії. Метою наукової розвідки є вивчення особливостей інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Іспанії.

Національний проект політичної модернізації Іспанії був ініційований реформаторською елітою на чолі з королем Хуан Карлосом I. До передумов демократичних перетворень іспанської політичної системи можна віднести: 1) підписання Мадридського пакту, що передбачав надання фінансової допомоги з боку США; 2) реформування економіки під егідою МВФ та ОЕСР, що сприяло зростанню рівня іноземних інвестицій, розвитку індустріального виробництва та туризму; 3) формування громадянського суспільства, обумовлене пом'якшенням авторитарного режиму Франко (зниженням рівня цензури, наданням права створювати громадські організації, профспілки та відстоювати інтереси за допомогою акцій громадської непокорності); 4) рішення II Вселенського собору у Ватикані щодо підтримки світових тенденцій демократизації, що вплинуло на трансформацію поглядів Католицької церкви Іспанії.

Точасна економічна та суспільно-політична ситуація поклала початок процесам демократизації, що стали основою здійснення модернізації

політичної системи Іспанії. Ініціатором перетворень виступив король Хуан Карлос I, який проголосив монархію основою консолідації нації, виступивши гарантом переходу від демократизації до стабільного розвитку. Авторитет і легітимність (династична, франкістська, демократична) короля дозволили забезпечити високий рівень консенсусу представників різних політичних сил, формуванню якого сприяли наступні чинники: 1) визнання всіма суб'єктами політичного процесу монархії фундаментом здійснення модернізації; 2) надання автономії національним областям; 3) налагодження діалогу між лівими та центристами.

За ініціативи та підтримки Хуан Карлоса I, який був наділений досить вузьким колом повноважень, було прийнято ряд рішень, що на практиці засвідчували високий рівень суб'єктності та відповідальності політичної еліти Іспанії у здійсненні демократичних перетворень:

1) отримання підтримки США щодо демократизації всіх сфер суспільно-політичного життя, що дозволило ініціювати відставку постфранкістського уряду, діяльність якого не відповідала актуальним потребам розвитку та посилювала протестні настрої суспільства;

2) налагодження діалогу з так званими «цивілізованими правими» (частиною еліти, орієнтованою на здійснення реформ), які ввійшли до нового уряду на чолі з А. Суаресом, ініціювавши рішення стосовно амністії політ'язнів, легалізації діяльності партій та робітничих профспілок;

3) прийняття Закону «Про політичну реформу», який визнавав суверенітет народу, ліквідував франкістські інститути (Корпоративні кортеси, Національний рух) та оголошував вибори до двопалатного парламенту на основі загального, прямого, таємного голосування основою формування представницької демократії;

4) співпраця на постійній основі з опозицією («Комісія дев'ятьох») у ході якої відбувалося обговорення напрямів реформування та прийняття важливих державно-політичних рішень.

У ході парламентських виборів проурядова партія Союз демократичного центру здобула більшість, що дозволило Хуан Карлосу I ініціювати конституційний процес. У цьому контексті представники різних політичних сил підписали «Пакти Монклоа», що дозволили забезпечити високий рівень внутрішньоелітної консолідації, сприяючи примиренню опонентів заради демократичного поступу держави та забезпечення реалізації на практиці принципу конституціоналізму. Відтак, спірні питання відносно зовнішньополітичної стратегії (вступ до НАТО підтримувала проурядова партія, але проти виступали Комуністична партія Іспанії та Іспанська соціалістична робітничая партія) були відкладені до прийняття нової Конституції. Хоча, всіма політичними партіями підтримувалася ідея відносно необхідності набуття членства в ЄС, що пояснювалося наступними факторами: 1) високим рівнем оптимізму більшості суспільства, обумовленого економічними реформами;

2) усвідомленням необхідності європейського консенсусу як основи подальшої демократизації; 3) прагненням подолати міжнародну ізоляцію [1, с. 19–27].

Прийняття Конституції на референдумі дозволило остаточно закріпити правила взаємодії та легітимізувати модернізаційну діяльність політичної еліти. Прагнення мінімізувати можливість повернення до авторитаризму сприяло формуванню досить жорстких конституційних правових норм. У цьому контексті слід згадати, по-перше, введення в Конституцію принципу ампаро, який надає пріоритетність у судових розглядах питанням відносно порушень прав людини, передбачаючи їх вирішення за прискореною процедурою. По-друге, практично неможливість змінити текст Конституції. Виходячи з цього, Основний закон став фундаментом формування правил гри і забезпечення стабільного демократичного розвитку держави [2].

Цьому сприяло, по-перше, примирення політичних опонентів на основі так званого «Пакту забуття», тобто спільного усвідомлення як політичними суб'єктами, так і групами громадськості хибності політики гри на протиріччях та створення «образу ворога», що призвело до громадянської війни. Відтак, навіть за прихильниками диктатури зберігалися легальні можливості пропаганди своїх поглядів. Слід також відзначити, що лояльність військових до здійснюваних перетворень забезпечувалася авторитетом Хуан Карлоса I як верховного головнокомандуючого та відсутністю у військових колах реальної альтернативи процесам демократизації. По-друге, відбулося суспільне усвідомлення демократії як механізму поступового переходу до стабільного розвитку політичної системи.

На думку Ч. Пауелла, результати виборів 1982 року забезпечили прихід до влади ІСРП, поклавши початок новому етапу модернізації політичної системи. Представники цієї політичної партії сформуливали нове бачення модернізації політичної системи, наголошуючи на необхідності консолідації демократії як основного механізму здійснення перетворень, подолання наслідків економічної кризи та технологічної перебудови сфери виробництва. Прихід до влади ІСРП поклав початок тринадцятилітньому правлінню партії лівої орієнтації. Цей факт засвідчив готовність громадянського суспільства надавати перевагу партіям різної політичної орієнтації, забезпечуючи змагальну конкуренцію у партійному середовищі. Цей етап модернізації характеризувався наступними особливостями:

1) збереженням європейського вектору модернізаційних перетворень, продовженням процесів консолідації політичних та економічних інститутів заради стабілізації економічного розвитку;

2) здійсненням реформування економіки на основі поєднання принципів економічної ефективності та соціальної справедливості, що дозволило забезпечити економічне зростання,

оптимізацію системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення;

3) проведенням військової реформи, що перетворювала Раду керівників Генштабу на дорадчий орган при відповідному міністерстві, а вступ до НАТО дозволив переорієнтувати збройні сили на формування європейської системи колективної безпеки;

4) набуттям членства в ЄС, що розглядалося інструментом подальшої модернізації Іспанії у рамках європейської цивілізації та гарантувало незворотність демократичних перетворень.

Водночас, представників ІСПП не вдалося успішно протидіяти економічній кризі 1992–1994 років, що спровокувала не тільки зростання рівня безробіття, зниження ефективності соціального захисту, але й масові соціальні протести. Відповідно, на виборах 1996 року перемогу отримала Народна партія консервативної орієнтації. Соціально-економічна політика консерваторів дозволила їм наблизити Іспанію за економічними показниками до провідних держав ЄС, що забезпечило їм беззаперечну перемогу на наступних виборах 2000 року. На думку Ч. Пауелла, результати цих виборів засвідчили остаточне формування в державі демократичного політичного режиму та перехід політичної системи до сталого розвитку [1, с. 40–44].

Вище зазначене дозволяє сформулювати ряд висновків відносно особливостей інституціоналізації політичної еліти Іспанії у процесах модернізації політичної системи. По-перше, ключовим суб'єктом формування елітного інституту виступив король Хуан Карлос I, який взяв на себе моральну та політичну відповідальність за процеси діяльності та легітимації владних суб'єктів. Це сприяло поступовому кадровому оновленню статусно-рольової сітки, провідні позиції в якій почали займати відносно молоді політики-реформатори, які підтримували ініціативи монарха, виражаючи готовність поступитися власними амбіціями заради стратегічної мети модернізації політичної системи. Політичні партії Іспанії різних ідеологічних орієнтацій, усвідомлюючи політичну відповідальність перед громадянами, пройшли значний шлях еволюції та адаптації програмно-ідеологічних гасел у відповідності до тогочасних тенденцій модернізації, що дозволило забезпечити їх дієвість у представництві інтересів громадян та формуванні уряду. Високий рівень консенсусу в елітному середовищі та моральний авторитет діючого монарха дозволили забезпечити ефективну взаємодію усіх гілок влади заради майбутнього держави.

По-друге, ініційовані модернізаційні перетворення були представлені у вигляді своєрідного проекту повернення Іспанії до складу європейської цивілізації, цінності та стандарти життєдіяльності якої оголошувалися основою стабільного демократичного розвитку, гарантом якого мали стати авторитет монарха та представницька монархія. Одним з основних механізмів модернізації було визнано національне примирення між всіма потенційним суб'єктами

діяльності (політичною елітою та групами громадськості), що реалізовувалося за рахунок узгодження напрямів реформування, взаємодії з громадськістю та схвалення основних рішень на референдумах («пакти Монклоа», договірна основа взаємодії влади та профспілкового руху, співпраця влади та опозиції у рамках комісії 9 тощо).

По-третє, прийняття Конституції та визнання її всіма політичними суб'єктами фундаментом створення дієвої нормативно-правової бази регулювання економічної та політичної сфер, повноважень гілок влади та здійснення контролю за їх виконанням – все це сприяло формуванню інституціонального середовища елітного інституту. Високий рівень взаємозв'язку макрорівня (наявність визнаних «правил гри», легітимність, соціокультурні норми) та мікрорівня (використання конкретних технологій політичної діяльності) інституціонального середовища сприяв злагожденості та поступальності в реалізації національного проекту модернізації.

По-четверте, здійснення модернізаційної діяльності політичною елітою відбувалося за наступною процедурою: усвідомлення необхідності модернізації, визначення її цілей та завдань; формування сценарію політичної модернізації; практична реалізація узгоджених рішень; моніторинг досягнутих результатів. Окреслена процедура підкріплювалася використанням наступних технологій політичної діяльності:

1) політичного консультування, орієнтованого на консалтинговий супровід процесу політичної модернізації та збільшення рівня професіоналізму практичного забезпечення здійснюваної діяльності (наприклад, за сприяння Т. Фернандес-Міранди (провідного радника монарха) було реалізовано на практиці основні засади політичної реформи);

2) політичного проектування, що сприяло конкретизації образу «бажаного майбутнього», в основу реалізації якого була покладена стратегія євроінтеграції, яка відобразила орієнтації більшості громадян, мотивуючи тим самим їх до здійснення активної діяльності;

3) формування рядку денного, що відбулося за ініціативи монарха, який актуалізував увагу громадськості та представників політичної еліти на ключових завданнях модернізації політичної системи, виступивши гарантом політичної відповідальності за здійснювану діяльність в інтересах громадян і поступу держави;

4) фреймінгу, що дозволило розставити правильні та зрозумілі більшості акценти модернізації (європейські стандарти життя, політична стабільність, законодавча закріпленість прав та свобод, подолання відсталості Іспанії від провідних європейських держав тощо), закріпивши тим самим розуміння доцільності змін, що унеможливають повернення до авторитарного політичного режиму, який символізувався з національною катастрофою;

5) політичного сценарування, що сприяло оптимізації діяльності елітного інституту,

підтримуваного авторитетом Хуан Карлоса I у контексті визначення альтернатив (з одного боку консерватори, які прагнули лише косметичних реформ, а з іншого – молоді політики–реформатори, налаштовані на кардинальні зміни) та вироблення програми дій уряду щодо реформування із залученням ресурсного потенціалу громадськості;

б) поєднання технологій прийняття державно–політичних рішень (забезпечували чіткість та узгодженість процедури на всіх рівнях статусно–рольової сітки елітного інституту), політичного менеджменту (сприяли налагодженню управління модернізаційними процесами завдяки підписанню, наприклад, пактів щодо співпраці як в елітному середовищі, так і з групами громадськості) та маркетингу (забезпечували соціально–орієнтований характер реформ та високий рівень залученості суспільного потенціалу);

7) оцінювання, що забезпечувало легітимацію прийнятих державно–політичних рішень більшістю суспільства за допомогою, наприклад, референдумів.

Виходячи з цього, можна зробити наступні висновки. Політична еліта Іспанії продемонструвала високий рівень суб'єктності у процесах модернізації, що дозволив успішно реалізувати національний модернізаційний проект, чому сприяла внутрішньоелітна консолідація, чітко організована процедура та вибір ефективних технологій політичної діяльності. Можна також констатувати, що високий рівень інституціоналізації еліти прослідковувався за всіма критеріями:

1) адаптивності, що проявлялося у ефективному реагуванні на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища відносно потреб модернізації, практичного засвоєння цінностей демократії у контексті послідовних, дієвих реформ, направлених на підвищення стандартів суспільного життя;

2) складності, що обумовлювалося лідерським потенціалом монарха, який мобілізував структурно–функціональний потенціал елітного інституту на досягнення мети та завдань модернізації;

3) автономності, показником чого виступала відносна самостійність політичних суб'єктів у реалізації модернізаційного проекту, оскільки домінування принцип конституціоналізму забезпечувало дієвість системи стримувань і противаг, а також забезпечувало пріоритетність державних інтересів над особистими;

4) згуртованості, що проявлялося у ефективній взаємодії гілок влади на основі консенсусних та компромісних форм, які сприяли консолідації зусиль заради досягнення мети;

5) конгруентності, свідченням чого виступали сформовані у межах Конституції загально–обов'язкові правила гри, що дозволяли виробляти актуальні суспільному запиту цінності та доводити їх дієвість процесами реформування;

б) ексклюзивності, що проявлялася у визначенні чіткого образу бажаного майбутнього, послідовній процедурі його реалізації за допомогою політичних технологій.

Актуальними, в умовах української політичної дійсності, можуть бути наступні аспекти інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Іспанії: 1) конкретизація статусно–рольової сітки елітного інституту та визначення чітких правил інкорпорації; 2) відповідність цінностей та норм внутрішньоелітної взаємодії закріпленим у Конституції принципам; 3) ефективне використання ресурсів задля досягнення відповідного рівня суспільного блага; 4) формування ідей та символів, які не тільки сприяли легітимації елітного статусу, але й консолідації суспільства заради досягнення стратегічної мети; 5) наявність санкцій відносно порушників встановлених «правил гри».

Список використаних джерел

1. Нарочницькая, ЕА., ред., 2003. 'Современная Испания: реф. сборник', М.: *ИНИОН РАН*, 144 с.

2. Петров, МА. 'Сравнительный анализ демократического транзита Испании и России'. Часть 2. [online] Доступно: <http://www.politex.info/content/view/434/30/>

References

1. Narochnickaja, EA., red., 2003. 'Sovremennaja Ispanija: ref. sbornik (Modern Spain)', M.: *INION RAN*, 144 s.

2. Petrov, MA. 'Sравnitel'nyj analiz demokraticeskogo tranzita Ispanii i Rossii (Comparative analysis of the democratic transit of Spain and Russia)'. Chast' 2. [online] Dostupno: <http://www.politex.info/content/view/434/30/>

* * *